

Het imperativische participium herbekeken

Evie Coussé en Albert Oosterhof

Abstract

This article presents an update of Coussé & Oosterhof (2012), which studies a small group of past participles in Dutch used with an imperative meaning. We revisit in particular the need for abstraction in the constructional schemas developed in the original study. Our analysis explores the role of prototypes and exemplars as an alternative to traditional abstractions in the open slots of constructional schemas.

Keywords

imperative, usage-based grammar, construction morphology, prototype, exemplar

1. Inleiding

Het Nederlands heeft een kleine groep participia die gebruikt kunnen worden met een imperatieve betekenis. Eerder beargumenteerden we (Coussé & Oosterhof 2012) in dit tijdschrift dat die groep het best beschreven kan worden door vier subtypes te onderscheiden met elk hun vormelijke kenmerken, betekenis en gebruikscontext. Twee subtypes kennen slechts enkele gevallen, nl. participia van het type *opgelet* (naast *opgelet* enkel nog *opgepast*) en van het type *ingerukt* (naast *ingerukt* ook nog *afgemarcheerd*, *ingepakt*, *opgemarcheerd*, *opgerukt*, *uitgerukt*). De twee andere subtypes tellen meer gevallen, namelijk participia van het type *opgerot* (onder andere *opgedonderd*, *opgeflikkerd*, *opgehoepeld*, *opgekankerd*, *opgekrast*, *opgesodemieterd*) en *niet getreurd* (met bijvoorbeeld *niet geaarzeld*, *niet gedraald*, *niet geklaagd*, *niet gekniesd*, *niet getreurd*, *niet getreuzeld*).

De eigenschappen van de vier subtypes werden in Coussé & Oosterhof (2012) verder uitgewerkt in het kader van de constructiemorfologie van Booij (2010). Constructiemorfologie gaat uit van een hiërarchisch lexicon waarbij generalisaties op verschillende niveaus van abstractie mogelijk zijn. Toegepast op de imperativische participia werkten we in 2012 een overkoepelend abstract schema uit dat de vormelijke en semantische overeenkomsten van alle participia vangt met daaronder vier subschema's voor de specifieke eigenschappen van elk van de subtypes.

Het model met verschillende graden van abstractie beoogt een oplossing te bieden voor de zogenaamde *rule/list fallacy*. Langacker (1987) wijst erop dat er een veronderstelling in de taalkunde heerst dat het bestaan van regels geen opsomming toelaat van de gevallen waarvoor die regel geldt. Dat idee leeft ook voor de imperativische participia. We lieten zien dat eerdere studies van het fenomeen ofwel een regelgebaseerde benadering bieden waarbij alle participia onder dezelfde regel vallen ofwel een lexicalistische benadering waarbij alle gevallen

opgesomd zijn in het lexicon zonder verdere generalisatie. Het cognitieve antwoord op het regel/lijt-dilemma is een taalgebruiksgebaseerde benadering waarbij de vorming van regels niet inhoudt dat taalgebruikers de individuele gevallen waarop die regels gebaseerd zijn ook vergeten (Langacker 1987, Kemmer & Barlow 2000, Bybee 2010, zie Verhagen 2005 voor een introductie in het Nederlands).

In onze zoektocht naar abstracties op verschillende niveaus stelden we niet de vraag of die abstractie ook wel echt nodig is. Dat betekent dat we misschien regels hebben aangenomen voor gevallen waar eenvoudig opsommen had volstaan. De vraag naar de zin of onzin van abstractie is het pertinentst voor participia van de types *opgelet* en *ingerukt*. Het gaat om erg weinig gevallen die bovendien ook vormelijk en semantisch niet erg coherent zijn. Het schema voor dergelijke participia is bijgevolg zo algemeen dat nagenoeg elk werkwoord eraan voldoet. Booij (2010: 52) neemt aan dat taalgebruikers geen schema generaliseren over dergelijke gevallen. Dezelfde vraag naar abstractie is echter ook relevant voor de participia van het type *opgerot* en *niet getreurd*. Het schema voor beide subtypes is immers in slechts beperkte mate productief. In deze bijdrage willen we nu nader onderzoeken of het nodig is een abstract schema voor die participia aan te nemen.

2. Een heranalyse van twee types imperativische participia: *opgerot* en *niet getreurd*

Laten we eerst de imperativische participia van het type *niet getreurd* opnieuw bekijken. Die kunnen gebruikt worden als een aansporing om op te houden met de handeling die het werkwoord uitdrukt. In 2012 somden we drieëntwintig participia van dit type op, die we vonden in corpora en op het internet (Coussé & Oosterhof 2012: 49). We brachten al die gevallen samen onder het schema in (1) waarbij de vormkenmerken links van de dubbele pijl staan en de betekenis rechts.

(1) $[[niet]_P [[x]_{Vj}]_{PtcP}] \leftrightarrow [\text{stop met SEM}_j]$

De positie voor werkwoorden in het schema, $[x]_V$, is zo algemeen dat het in principe alle werkwoorden kan bevatten. De reden is dat deze participia vormelijk niet zo veel met elkaar gemeen hebben, behalve dat ze gecombineerd worden met het negatiepartikel *niet*. Betekent dat dat we het idee van een schema hier beter verlaten, net zoals bij participia van het type *opgelet* en *ingerukt*? Bij nader inzien is de positie voor werkwoorden niet zo open als het lijkt. In Coussé & Oosterhof (2012: 51) schreven we dat “de imperativische participia van het type *niet getreurd* een herkenbare semantiek hebben die clustert rond de prototypische betekenissen *klagen/zeuren*, *treuren* en *aarzelen/treuzelen*”. Hoe kunnen we die observatie integreren in schema (1) zodat het niet langer overgenereert?

Coussé (2018) beargumenteert dat de open positie van een constructioneel schema als een prototypecategorie geanalyseerd kan worden. We denken bij prototypecategorie misschien vooral aan natuurlijke categorieën zoals ‘vogel’ of ‘fruit’. Sinds de psychologische experimenten van Rosch (1975) en collega’s weten we dat taalgebruikers vruchten als een sinaasappel, appel of banaan als betere representanten beschouwen van de categorie ‘fruit’ dan kokosnoten, tomaten of olijven. Een van de centrale inzichten van de cognitieve taalkunde is

dat talige categorieën op dezelfde manier zijn gestructureerd. Zo maakt de cognitieve lexicale semantiek een onderscheid tussen prototypische en meer perifere woordbetekenissen. Hetzelfde principe geldt volgens Coussé (2018) ook voor de woorden in de open positie van een constructioneel schema.

Toegepast op de participia van het type *niet getreurd* clustert de betekenis van de werkwoorden in de open positie [x]_v zich rond de prototypische betekenissen ‘klagen/zeuren’, ‘treuren’ en ‘aarzelen/treuzelen’. Dat impliceert dat de open positie in het schema in (1) niet zomaar ingevuld kan worden door alle werkwoorden maar een interne structuur heeft die semantisch georganiseerd is rond enkele prototypische betekenissen. Die semantische afgrenzing van de open positie wordt schematisch weergegeven in (2).

$$(2) \left[[niet]_P \left[\left[\begin{array}{l} \text{‘klagen/zeuren’} \\ \text{‘treuren’} \\ \text{‘aarzelen/treuzelen’} \end{array} \right]]_{V_j} \right]_{Ptcp} \right] \leftrightarrow [\text{stop met SEM}_j]$$

De semantische clustering van de participia kan ook op een alternatieve manier geanalyseerd worden, zonder een abstracte prototypebetekenis aan te nemen. Bybee & Eddington (2006) analyseren een gelijkaardig geval van clustering bij adjectieven in resultatieve constructies in het Spaans. Zij vinden dat dergelijke clusters opgebouwd zijn rond een frequent adjectief dat als een analogisch model dient voor de andere adjectieven. Bybee (2010) werkt dit type van clustervorming verder uit in het kader de exemplaartheorie, een categorisatiemodel dat verwant is met de prototypetheorie, maar concrete opgeslagen taalelementen – zogenaamde ‘exemplaren’ – aanneemt als het centrum van de categorie in plaats van abstracte prototypen.

Om de participia van het type *niet getreurd* op die manier te kunnen beschrijven, moeten we een beter zicht krijgen op hun frequentie. In Coussé & Oosterhof (2012) streefden we geen volledigheid na wat betreft kwantitatieve corpusdata maar lag de focus op het vinden van vormen als zodanig. Destijds waren de beschikbare corpora (het 27 en 38 Miljoen Woorden Corpus en het Corpus Gesproken Nederlands) immers ook beperkter van omvang waardoor de aantallen voorkomens hoe dan ook kleiner waren. Tegenwoordig beschikken we over het OpenSoNaR-corpus (Oostdijk, Reynaert, Hoste & Schuurman 2013), dat met zijn vijfhonderd miljoen woorden veel groter is dan alle toen beschikbare corpora samen. Daarin vinden we de acht participia van het type *niet getreurd* met uiteenlopende frequenties.

Vorm	Frequentie
<i>niet getreurd</i>	348
<i>niet gevreesd</i>	9
<i>niet gezeurd</i>	6
<i>niet geklaagd</i>	5
<i>niet getalmd</i>	2
<i>niet geaarzeld</i>	2
<i>niet gedraald</i>	1
<i>niet gewanhoopt</i>	1
Totaal	374

Tabel 1. Frequentie imperativische participia van het type *niet getreurd* in OpenSoNaR

Het frequentste participium is *niet getreurd*. In Coussé & Oosterhof (2012: 50) groepeerden we *treuren* bij een aantal semantisch verwante werkwoorden die “een neerslachtige of angstige emotionele toestand aanduiden”, nl. *druilen, kniezen, schromen, versagen, vrezén, wanhopen*. In navolging van Bybee (2010) kunnen we nu aannemen dat deze werkwoorden een exemplaarcluster vormen waarbij *treuren* het centrale exemplaar is waaromheen de andere minder frequente werkwoorden zich scharen op basis van hun verwante betekenis.

Naast dit cluster vermeldden we ook nog twee andere clusters van verwante werkwoorden. Ook hier kunnen we een exemplaarstructuur aannemen. In 2012 groepeerden we *jammeren, kankeren, klagen, mekkeren, mopperen, morren, sakkeren, zeuren* en *zeveren* als “werkwoorden die een klagende of zeurende manier van spreken uitdrukken”. Van die werkwoorden vinden we enkel *zeuren* en *klagen* in het OpenSoNaR-corpus. We nemen aan dat de andere werkwoorden te weinig frequent zijn om voor te komen in een corpus van dergelijke omvang. De relatief hoge frequentie van *zeuren* en *klagen* in verhouding tot de andere werkwoorden maakt ze geschikt voor een rol als centrale exemplaren binnen het cluster. De andere werkwoorden zijn nagenoeg synoniem met de twee exemplaren en drukken een meer specifieke nuance van hun betekenis uit. Iets wat niet benadrukt werd in Coussé & Oosterhof (2012) is dat dit cluster ook vormelijk relatief homogeen is. De stam van bijna alle werkwoorden eindigt immers op *-r* of *-er*.

Het laatste semantische cluster bestaat uit werkwoorden die “een aarzelende manier van denken en/of handelen” uitdrukken, nl. *aarzelen, dralen, leuteren, talmen, treuzelen, twifelen* en *weifelen*. In dit cluster kunnen we drie centrale exemplaren aannemen op basis van het feit dat ze met enige frequentie voorkomen in het OpenSoNaR-corpus, nl. *aarzelen, talmen* en *dralen*. De andere werkwoorden drukken synonieme, vaak ook meer specifieke, betekenissen uit van deze centrale exemplaren. Ook dit cluster is vormelijk homogeen. Hier eindigt de stam van alle werkwoorden meer bepaald op *-l, -el* of *-lm*.

De drie exemplaarclusters kunnen in navolging van Bybee & Eddington (2006: 332) visueel worden weergegeven. Figuur 1 beeldt de werkwoorden binnen eenzelfde exemplaarcluster samen af in een cirkel. De centrale exemplaren staan in het midden van de cirkel en zijn gemarkeerd met vet lettertype. De grootte van het lettertype geeft hun relatieve frequentie aan. De rest van de werkwoorden is rond de centrale exemplaren geschikt, waarbij werkwoorden die fonologisch op elkaar lijken dichter bij elkaar staan. Die fonologische gelijkenissen kunnen ook over de clustergrenzen heen lopen. Zo geeft figuur 1 weer dat de werkwoorden *treuren, leuteren, treuzelen* en *zeuren* fonologisch bij elkaar horen door hun gedeelde klinker *eu* hoewel ze semantisch niet tot hetzelfde cluster gerekend kunnen worden.

Figuur 1. Exemplaarclusters bij participia van het type niet getreurd

De alternatieve exemplaaranalyse definieert de werkwoorden in schema (1) op basis van hun vormelijke en semantische overeenkomsten tegenover een aantal referentiewerkwoorden, de zogenaamde centrale exemplaren, op een directe manier, zonder tussenkomst van een abstract prototype. Op die manier sluit dit voorstel aan bij het pleidooi van Karsdorp & Hüning (2012), eerder gepubliceerd in dit tijdschrift, om een grotere rol toe te kennen aan analogie in de constructiemorfologie dan Booij (2010: §3.7) doet.

Hoe zit het dan met de imperativische participia van het type *opgerot*? Ook hier gaat het om een groep participia die slechts in beperkte mate productief is. Coussé & Oosterhof (2012: 38) gaven een lijst van achtentwintig participia die alle “op een verbaal agressieve manier het bevel uitdrukken om weg te gaan van de spreker”. Daarvan komen er acht voor in het OpenSoNaR-corpus, in relatief kleine aantallen.

Vorm	Frequentie
<i>opgerot</i>	19
<i>opgedonderd</i>	11
<i>opgehoepeld</i>	11
<i>opgesodemieterd</i>	8
<i>opgetieft</i>	3
<i>opgekrast</i>	2
<i>opgeduveld</i>	1
<i>opgeflickerd</i>	1
Totaal	56

Tabel 2. Frequentie imperativische participia van het type *opgerot* in SoNaR

De andere participia zijn weinig courant en komen vooral voor op het internet, in het gespierde taalgebruik van websites zoals GeenStijl. In 2012 werkten we het schema in (3) uit dat over alle participia van het type *opgerot* generaliseert.

(3) [*op-ge-σ_j-D*] of [*op-ge-[σ-er/l]_j-D*] ↔ [[*op*]_P [*'taboe'*]_{V_j/N_j}]_{PtCP} ↔ [*'ga weg'*]

Het schema heeft de vorm van een constructioneel idioom “in which one or more positions are lexically fixed, whereas other positions are open slots, represented by variables” (Booij 2010: 57). Het feit dat dit schema heel wat vast materiaal bevat, zorgt ervoor dat het vormelijk homogeen en voorspelbaar is, wat bijdraagt tot zijn productiviteit. De open positie in dit schema is een taboewoord. Die taboewoorden zijn niet enkel semantisch duidelijk afgelijnd¹ maar hebben vaak ook een fonologische voorspelbare vorm. Die semantische en vormelijke coherentie draagt bij tot de productiviteit van het schema.

Een verdere analyse van de open positie in het kader van de prototypetheorie of exemplaarthorie ligt niet voor de hand. In de groep van taboewoorden dient zich geen onmiddellijk prototype aan. Het lijkt erop dat het hele spectrum van taboewoorden in het Nederlands hier mogelijk is, zoals ziekten, geslachtstermen en andere seksueel getinte woorden, en religieuze termen. Ook tekent zich binnen diezelfde groep van taboewoorden geen duidelijk exemplaar af dat zich in frequentie onderscheidt van de andere. De open positie in het schema in (3) heeft bijgevolg meer het karakter van een klassieke categorie in de traditie van Aristoteles dan van een categorie opgebouwd rond een prototype of exemplaar.

3. Conclusie

De hernieuwde analyse van imperativische participia bedeeft een grotere rol toe aan individuele gevallen. Bij de participia van de types *opgelet* en *ingerukt* gaat dat ten koste van een abstract schema. Het gaat immers over twee kleine clusters met maar weinig vormelijke en semantische overeenkomsten. Bij de participia van het type *niet getreurd* blijven we aan een schema vasthouden maar verfijnen we wel de semantische restricties binnen de open positie voor werkwoorden. De semantische clustering van de werkwoorden in die open positie laat twee alternatieve analyses toe waar abstracte prototypebetekenissen dan wel frequente exemplaren een centrale rol spelen. De keuze voor de ene dan wel andere analyse is hier vooral een kwestie van theoretische voorkeur. Bybee (2010) wijst in haar pleidooi voor exemplaarclusters sterk de nood aan abstractie af. Het exemplaarmodel zonder enige abstractie is echter niet geschikt voor alle types open posities. Bij imperativische participia van het type *opgerot* vonden we immers geen duidelijk exemplaar in de open positie voor taboewoorden. Ook Coussé (2018) toont dat het niet altijd mogelijk is om exemplaren aan te wijzen in open posities binnen constructionele idiomen die grammaticalisatie ondergaan. Dat suggereert dat de interne structuur van open constructionele posities erg varieert, en zich alsnog niet laat vangen in een uniform categorisatiemodel.

¹ Een reviewer stelt terecht de vraag of taboewoorden semantisch afgelijnd zijn of dat de afbakening eerder cultureel is. De mate waarin woorden uit een lexicaal domein een taboekarakter hebben, is inderdaad ook cultureel bepaald; meteorologische begrippen als *bliksem* en *donder* vormen daar een duidelijk voorbeeld van.

Referenties

- Booij, Geert (2010). *Construction morphology*. Oxford: Oxford University Press.
- Bybee, Joan & David Eddington (2006). A usage-based approach to Spanish verbs of ‘becoming’. *Language* 82, 323-355.
- Bybee, Joan (2010). *Language, usage and cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coussé, Evie & Albert Oosterhof (2012). Het imperativische participium in het Nederlands. Vorm, betekenis en gebruik. *Nederlandse Taalkunde* 17, 26-55.
- Coussé, Evie (2018). Grammaticalization, host-class expansion and category change. In: Kristel Van Goethem et al. (reds.), *Category change from a constructional perspective*. Amsterdam: Benjamins, 93-117.
- Karsdorp, Folgert & Matthias Hüning (2012.) De relatie tussen schema’s en analogische verbindingen. *Nederlandse Taalkunde* 17, 261-267.
- Kemmer, Suzanne & Michael Barlow (2000). Introduction. A usage-based conception of language. In: Michael Barlow & Suzanne Kemmer (reds.), *Usage-based models of language*. Stanford: CSLI, i-xxvii.
- Langacker, Ronald (1987). *Foundations of grammar. Volume 1. Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Oostdijk, Nelleke, Martin Reynaert, Véronique Hoste & Ineke Schuurman (2013). The construction of a 500-million-word reference corpus of contemporary written Dutch. In: Peter Spyns & Jan Odijk (reds.), *Essential Speech and Language Technology for Dutch: Results by the STEVIN-programme*. Heidelberg: Springer, 219–247.
- Rosch, Eleanor (1975). Cognitive representations of semantic categories. *Journal of experimental psychology* 104, 573-605.
- Verhagen, Arie (2005). Constructiegrammatica en ‘usage based’ taalkunde. *Nederlandse Taalkunde* 10, 197-222.

Over de auteurs

Evie Coussé. Universiteit van Göteborg. evie.cousse@gu.se

Albert Oosterhof. KU Leuven. albert.oosterhof@kuleuven.be